

Falemos del Dominiu Llingüísticu Ástur / *Speaking about the «Ástur» Linguistic Domain*¹

X. LL. GARCÍA ARIAS

RESUME: L'autor encamienta la conveniencia de dir creando una conciencia cultural y llingüística nes tierras que fueron pertenencia de los pueblos ástures (Asturies, Lleón, Noroccidente de Zamora y Miranda del Duero) y que conserven güei, en della midida, el so vieyu idioma romance.

Pallabres clave: Dominiu Llingüísticu Ástur, Asturies, Lleón, Zamora, Miranda del Duero.

ABSTRACT: The author postulates the convenience of creating go a cultural and linguistic awareness on the lands that were belonging Astures people (Asturias, León, Northwestern of Zamora and Miranda del Duero), which have preserved, to some extent, its old Romance language.

Key words: «Ástur» Linguistic Domain, Asturies, Lleón, Zamora, Miranda del Duero.

De magar la cabera década del sieglu xx vienen faciéndose alcuentros esporádicos ente mirandeses y asturianos u'l nuesu vanceyamientu llingüísticu y cultural ye'l puntu fonderu que xustifica la xuntanza. N'efeutu, la revista *Lletres Asturianas* inxer nel número 53, de 1994², les mios primeres pallabres, como presidente que yera de l'Academia de la Llingua Asturiana, dirixíes a la Cámara Municipal de Miranda onde se celebraba daquella l'actu central de les xornaes so la llingua y cultura mirandesa. Pero ello nun abultaba nada raro darréu qu'un tiempu enantes yá entamaren profesores portugueses a inxerise nes *Xornaes d'Estudiu* de l'Academia de la Llingua pa dar cuenta del asitiamientu en que s'atopaba'l mirandés. D'entós p'acó nun se dexaron escaecies les bones rellaciones y los intercambios llingüísticos y culturales qu'espardieron la conocencia de lo asturiano nes tierras de Miranda y de lo mirandés n'Asturies³. Tamién n'Asturies

¹ Intervención del autor nes Xornaes Culturales celebraes en Miranda del Duero en xunu de 2016. [N.R.].

² En «Notes y Anuncios», páxs. 152-154.

³ La revista académica *Lletres Asturianas* ye un bon puntu de referencia u puen lleese destremaes informaciones nesti sen. La comunicación d'Alberto Gómez Bautista nes *XXXIV Xornaes Internacionales d'Estudiu* (Uviéu, 4 de payares de 2015) so la historia del dominiu ástur en Portugal (ver páxs. 89-102 d'esti volume) ufre una visión tamién d'interés dende la oriella mirandesa.

hebo, y hai, rellaciones, aunque non oficializaes poles instituciones, con xente de Lleón qu'amosaba interés por aspeutos del mesmu calter. Con too, xusto ye dicir que nun se foi más lloñe d'asoleyar ideas que, de xuru, resulten valoratibles aunque non necesariamente operatives. Nel casu presente l'actuación de la Cámara Municipal na so rellación cola Academia de la Llingua fexo posible estes *Jornadas* que lleven el nome d'un gran mirandés que sentía fundamente lo ástur, Amadeu Ferreira. Aguardemos que de seguir per esti camín exemplar, a la llarga acollecharemos, toos, los resultaos más granibles.

Al acoyer, prestosamente, el brindé que se me fai a dirixir estes pallabres d'entamu sol Dominiu Llingüísticu Ástur quixera principiar dibuxando curtiamente qué ideas fonderes son les que sofiten la mio actuación nes xuntances a les que vengo de referime y que xustificuen la mio presencia nestes xornaes mirandeses. En realidá nun son realidaes nueves nin voi a ufrir cortes epistemolóxicos qu'arriquezan les nueses conocencies. Sí ye verdá que parto de delles ideas allumaes estos años, resumíes dacuando en notes dixebraes como ésta de 2009 titulada «El País Ástur» y que podría inxerir equí con delles correiciones⁴:

Asturies ye'l nome que güei se da a la comunidá autónoma del *Principáu d'Asturies*. El territoriu que llamaron asina na documentación medieval apaez delles vegaes como *Asturies* y otres como *Asturias* acordies colos vezos dialeutales de la so xente. Pero'l nome emplegáu na actualidá ye una adautación del documentáu de vieyo como *Asturia* que, según pescanciamos, habría entendese como referencia más llarga a tol país de los ástures. El porqué d'esti nome deberíase nun primer momentu al d'un importante ríu al oriente del país onde corría *L'Esla*, lo mesmo que más al norte y tamién al este otra corriente documentada na Edá Media, *Estola*, identificase col nuesu actual *Seya*.

Ye posible que del nome prerromanu d'esos agües venga'l términu d'*ástures* con que los romanos se referirien a la xente de les sos orielles y, darréu, a ún de los pueblos prelatinos d'Hispania, l'últimu que conquistare Roma na Península. Les referencies que se facien a esti pueblu unes vegaes yeren direutes, otres pente medies d'axetivos o antropónimos. El territoriu onde los ástures s'asitiaben yera cuasimente l'Asturies de güei, aunque fadría falta precisar aspeutos que cinquen a les fasteres más alloñaes a occidente y oriente; tamién la cuasi totalidá de Lleón, dende la cuenca del Ástura y el Cea; la estaya centro-occidental de la güei provincia de Zamora, al occidente de la capital y al norte del Duero; los territorios portugueses de la Tierra de Miranda y los averaos al Castro d'Avellães; tamién bona parte del oriente de la provincia gallega d'Ourense, asina *Tribes* ('tierra de los tiburós') y *Valdeorras* ('tierra de los giguross'); tamién una estrencia faza de Lugo xunto a la Serra do Courel onde s'asitiaben los ástures llamaos Lougei. Según Schulten tratábase d'un territoriu de más de 20.000 kilómetros cuadraos. Roma impunxo a aquella xente los sos vezos, les sos costumes, la so llingua. La romanización cultural y llingüística foi la única salida que se-yos ufiertó; y l'únicu camín pa la so mocedá foi tra-

⁴ En *Faceira* 1 (2009: 5-12) [<http://www.furmientu.org/01Documentos/99999997Faceira1.pdf>].

bayar nes mines, propiedá del conquistador, o venceyase nel so exércitu faciendo propies les glories romanes.

Centuries dempués la conquista d'Hispania fecha polos musulmanes nel sieglu VIII favoreció que los nuegos antepasaos crearen un reinu propiu y dixebrau, el reinu de los ástures (*Asturorum regnum*) talmente como afita la crónica al falar de que los aconceyaos victoriosos en Cuadonga escoyeron a Pelayu como *Príncipe de los ástures*. El términu emplegáu nun almite dulda, como si la crónica quixere dexar afitao que'l poder que daquella se xestaba correspondía al pueblu ástur (*omnes astures*) y non sólo a una parte del mesmu nin a otra xente. Entendiéronlo asina los árabes darréu qu'ún de los sos escritores, Al Bakrī, diz en 1094 con toa xusteza que nes tierres de l'antigua provincia romana de *Gallaecia* (que nun ha tracamundiase cola actual *Galicia*) hai cuatro rexones: Galicia, *Asturies*, Portugal, Castiya. Y entá diz más: «la segunda rexón ye la que llamen *país de los ástures*». Los documentos emplegarán el plural *Asturies* sustitutu d'*Asturia* asina, por exemplu nel testamentu del Rei Alfonsu II en 812; tamién nel *concilium* o conceyu de 821 onde s'alude nidiamente a la *patria ástur* («*Asturiarum enim patria*»), etc. La razón de la pluralidá de la espresión pudo debese a que se quixere caltener la idea d'*Asturia* como un neutru plural adautáu al nuesu primitivu idioma románicu con una *-s* propia de los plurales. Pero ye posible qu'ello yá viniere de vieyo pues los romanos dixebieron la nuesa tierra refiriéndose a los ástures *augustanos* (los del sur) y a los *tresmontanos* (los del norte). Esa idea de pluralidá favoreció llueu, na Edá Media, que se falare non sólo de les Asturies d'Uviéu sinón d'otros territorios averaos como los de Santiyana o de Tresmiera, na vecina Cantabria.

L'espardimientu del reinu empobinó, al entamar el sieglu X, a afitar el poder al sur del gran cordal ástur (*Iuga asturum* como dicía Pliniu) que destremaba en dos el país. Fêxose asina'l treslláu de la corte de l'Asturies tresmontana a Lleón, cabeza yá entós de les tierres ástures augustanes o sureñes. El Reinu de Lleón seguirá na mesma tradición del so antecesor norteñu axuntando nueves tierres y xente nuevo pero escaeciendu'l nome común *ástur*. Dende entós *Asturies*, por antonomaxa, venceyárase como nome a les tierres del norte. Pero los ástures seguirán allugaos nel so pervieyu territoriu fasta güei. Pero dalgo se frañere naquella xuntura. De fechu unos caltendríen daqué de l'antigua denominación, los del norte que se llamarán *asturianos*; los del sur sedrán *leoneses*, col nome que nos empobina a recordar la lexón trunfante romana.

El vieyu país de los ástures cada vez quedará más desdibuxáu nes referencies documentales. De toes maneres entá surdirá dacuando'l so recuerdu como en 1044 cuando apruz nel testamentu del conde asturianu Piñuelu y de la so muyer al referise a les tierres que poseíen: «del ríu Duero fasta'l mar, dende'l ríu Eo fasta'l Deva» (*a Dorio flumine usque ad Oceanum mare, ab Oue flumine usque fluium Deuam*). Pero sedrá de magar 1230, al inxerise la Corona de Lleón en Castiya, cuando afonde la dixebra de les tierres ástures. La llanada de Lleón perderá llueu la llingua y castellanizaríase fundamente y anque enxamás se frayare la bona rellación humana, nel futuru yá naide entamará nengún proyeutu común pa les tierres ástures anque sí faiga falta citar, ente otro, l'intentu que pudo significar el llogru de Conseyu Soberanu d'Asturies y Lleón, na guerra civil española. Pela so parte, les tierres portugueses d'aniciu ástur, Miranda y fasteres averaes, magar el so venceyamientu hestóricu y les rellaciones eclesiástiques, inxeriránse nel Reinu de Portugal d'u recibiríen l'influxu cultural con un gran camín abiertu a la portuguesización del idioma.

Les mios pallabres pesllábense camentando que, delante d'estos fechos, de-lla xente güei diría cenciellamente que'l camín siguió pola hestoria *foi una pena* qu'acabare asina mentanto qu'otros nun dexarán d'encoyer el llombu afitando que'l resultáu de güei ye frutu *del puxu de los tiempos*. Pela mio parte pesllaba asina'l comentariu: «Lo que nun sabemos ye si entá güei ye prestoso y posible afalagar la idea, sana y democrática, de que daqué pue facese pa enllazar la cultura de los pueblos ástures n'otres dómines fundamente venceyaos». Nel fondu, camiento, nes mios pallabres había un murniu regustu na reconocencia de la vieya hestoria pero, al empar, un allugamientu éticu y estéticu que miraba la fosca realidá ensin grandes enfotos.

Pero tamién ye verdá que podrán deducir ustedes de les mios pallabres, d'enantes y d'agora, que pelo menos nun tengo nin por fato nin allocao trabayar por ver si ente nós hai dalguna posibilidá de derromper un estaya afayadiza pa la nuevos aliendos llingüísticos y culturales. L'alitar reivindicativu llingüísticu güei n'Asturies y en Miranda paezme que xustifiquen y aconseyen esta y otres reflexones públiques por si puen empobinanos. Al mio pescanciar ello sedría valorable si llogramos trabayar dientro de la llibertá y col aliendu de dir a la gueta d'un mayor puxu pal Dominiu Llingüísticu Ástur.

La reconocencia del país ástur

La mirada crítica y non idealista a la hestoria y al nuesu presente habría ser la meyor consejera del nuesu facer. N'efectu, les tierres que llamamos ástures ufrun güei nes sos circunstancies tolos nicios negativos y centrífugos más acusaos que faen enguedeyáu cualquier tipu d'actuación conxunta. Numberemos namái dellos ente la llarga riestra que pudiera apurrise:

- 1) unes tierres inxertes en dos estaos destremaos: España / Portugal.
- 2) unes tierres inxeríes en dos comunidaes autónomes dixebrades: Asturias / Castiella y Lleón.
- 3) ausencia de muérganos alministrativos comunes.
- 4) falta de conciencia política común y curties referencies icóniques hestóriques y culturales y sociales asumíes como propies.
- 5) llingua falada caltenida en proporciones mui distintes y con influxos adstráuticos destremaos (castellán / portugués).
- 6) ausencia d'un estándar común.
- 7) inexistencia de fuerces sociales enfotaes nel llogru d'una entidá ástur.
- 8) demografía declinante.

Una vía posible a la especificidá ástur

Quiciabes la cenciella referencia d'estos puntos esbillaos en vez d'afalagu y brinde al trabayu coleutivu sía conseyu pa fuxir d'un llabor de futuru foscu y en-

guedeyáu. Pero, en sen contrariu, tamién podemos entendolo como encontu de la meyor cura d'humildá que nos fai falta enantes d'ufrir propuestes poco sofitaes nel tiempu que nos toca vivir y, al empar, razón de más p'alloñanos d'utopíes o de copies cegarates d'iniciatives llevaes alantre n'otres xeografíes.

Nes mios pallabres nun me sofíto nuna idea de crear un estáu nuevu, nin un pueblu nuevu, nin una llingua nueva. Non. Sofítome na idea d'algar, colo que tenemos güei y coles posibilidaes de güei, una nueva realidá cultural interactiva llograda coles ferramientes comunes qu'entá tenemos nes manes asturianos, lleoneses y mirandeses. L'aportación de la hestoria cultural de caún y la creatividá que caún algame con ello sedrá'l frutu de la nuesa actuación intelixente. Si nun ye asina yo nun sofitaría iniciativa dalguna con otros aliendos o con otres pretensiones sían éstes polítiques o culturales o estétiques. Dicho con otres pallabres: nun me paez camín afayadizu, nin razonable, nin responsable dir a la gueta d'una nueva entidá política teledirixida por naide y qu'acabe esbarrumbando lo que de xuntanza pueda dase ente los pueblos ástures. D'otru llau, si l'aliendu cimero pol que naguamos ye pol llogru d'una entidá cultural axuntada pol idioma hemos ser capaces de dar un pasu llargu favorable a una cultura que, ensin escaecer el pasáu, vaya acordies colo qu'una sociedá desendolcada pue esistir nel sieglu XXI.

L'asturidá

Lo que de veres toi proponiendo ye que, dientro de la llibertá que nos asiste y encontra a caún nel so facer, entamemos l'andecha en que puedan converxer les actuaciones que vayan dibuxando esa especificidá cultural de nueso.

Quiciabes lo primero sía atopar una terminoloxía mínima común nos aspeutos que nos axunten como entidá colectiva. Asina sedría bono falar de «Asturia» o «País Ástur» o de «Tierres Ástures» como niciu d'esa xuntura pola que venimos allampiando. Sedría bono falar de «dominiu llingüísticu ástur» reservando los términos «asturianu», «lleonés» o «mirandés» namái pa les variantes llingüístiques de caún de los territorios. Debería dise, adules, al llogru del términu xeneral «llingua ástur» anque, pel momentu, por razones alministratives y sociales, non siempre sía posible que sustituya nel usu a los de «llingua asturiana» o «llingua mirandesa». En resumíes cuentes, fadría falta llingüísticamente dir dando pasu a un nuevu conceutu d'*asturidá* (la identidá de los pueblos ástures) que per-pase, ensin esborrar, los conceutos más localistes d'asturianidá, lleonesidá, mirandesidá o de «asturiano», «lleonés», «mirandés». En tou esti actuar, contrariu a vezos y costumes de siempre, nun habrá escaecese que *lo ástur* ye l'únicu términu común que nos da xuntanza y la única vía de dar puxu a una idea que, ensin ser específica de naide, pertenez al conxuntu identificándonos. *Lo ástur* nun podrá velo naide xuiciosamente nin como una atribución nin como un equivalente

de 'lo asturiano' sinón, enllazando cola vieya tradición llatina, como daqué aplicable nel so conxuntu a lo asturiano, lleonés y mirandés. Entenderáse, entós, que términos como **astur-lleonés* o **astur-mirandés* son tautolóxicos y tan curtiaamente acoyibles como l'inusual **astur-asturianu*.

Quiciabes una conclusión que pueda sacase d'ello sía almitir la conveniencia de dir falando en serio de les posibles nueves midíes converxentes que la escritura asturiana y mirandesa puen dir buscando a la gueta d'una necesaria mayor homoxeneidá. Ye cierto que l'oxetivu primariu de la nuesa vindicación llingüística sofítase nel llogru de que les manifestaciones orales nun se desanicien pero, sabedores de les imposiciones de les sociedaes modernes, faise aconsejable falar, andagora namái falar, d'una posible mayor xuntanza escrita. Ye cierto que tamién equí lluchamos coles imposiciones de la hestoria darréu que l'asturianu estándar sofítase morfolóxicamente nes variantes centrales asturianas y el mirandés iguó la so escritura so les variantes occidentales llingüísticamente más diexbraes del dominiu ástur. Nun ye cenciello, entós, iguar esti problema. Entá más, nun ye problema que pueda iguase ensin arrenunciar, adúlces, a vezos perqueríos de los falantes más conscientes. Poro, falo non d'entamar un tiempu ortográficu constituyente sinón de la conveniencia de dir falando, de dir averándose a la problemática d'una mayor homoxeneidá de la escritura, non de resolver per decretu lo que nengún muérganu del inexistente poder ástur podría facer. Ello ye posible porque güei afayámonos muncho meyor qu'hai unos años gracias a la fondura de la nuesa conocencia del dominiu llingüísticu. Tenemos nes manes una inapreciable semeya de la situación sociollingüística de la totalidá del dominiu ástur⁵. Bona ocasión, ensin dulda, pa dir algamando nuevos finxos nesta llucha pola xuntura de la nuesa xente.

La investigación cultural

Pero al empar, al tiempu que s'afonda na mayor homoxeneización llingüística ha siguise'l camín de la investigación llingüístico-cultural nes estayes en que pue-

⁵ Refiérome especialmente a los datos apurríos y ufiertaos ente los años 2003-2011 pa la totalidá del dominiu ástur pola coleición «Estaya sociollingüística» de l'Academia de la Llingua Asturiana:

- F. J. LLERA RAMO & P. SAN MARTÍN ANTUÑA (2003): *II Estudiu sociolingüísticu de Asturias 2001*. Uviéu, ALLA.

- X. A. GONZÁLEZ RIAÑO & X. LL. GARCÍA ARIAS (2011): *Estudiu sociolingüísticu de Zamora*. Uviéu, ALLA.

Y ente ellos vieren la lluz:

- X. A. GONZÁLEZ RIAÑO & X. LL. GARCÍA ARIAS (2006): *Estudiu sociolingüísticu de Lleón*. Uviéu, ALLA.

- X. A. GONZÁLEZ RIAÑO & X. LL. GARCÍA ARIAS (2008): *II Estudiu sociolingüísticu de Lleón*. Uviéu, ALLA.

- A. MERLAN (2009): *El Mirandés: situación sociolingüística de una lengua minoritaria en la zona fronteriza portugués-española*. Uviéu, ALLA.

da dir algamándose. Dicimos esto porque xunto a la estaya llingüística, siempre privilexada nel nuesu esmolimientu y nes nuses apreciaciones, fai falta dir fixándose n'otros aspeutos culturales que configuren tamién l'espaciu ástur. Dicimos esto porque ye perfrecuente ver nel llabor de los investigadores ayenos al país una falta d'atención a la especificidá cultural de nueso, bien porque'l nuesu llabor ta tapecíu polos alliaos de los poderes establecíos, bien pola nuesa incapacidá de sacar al mercáu, y discúlpenme la espresión, les ayalgues que merecerien meyor consideranza. Llamo l'atención especialmente so la fastera occidental del dominiu onde davezu tracamundien lo ástur colo galaico o gallego-portugués ensin la mínima finura inteleutual de facer ver cuándo los elementos llingüísticos y culturales de dambos mundos coinciden y cuándo tienen una descripción autónoma y destremada. La tendencia a identificar El Bierzo lleonés (y ástur) o la Senabria zamorana (y ástur) colo gallego ye namái un exemplu qu'alluma les mios pallabres y niciu de dalgo impropio d'una sociedá que se tenga por culta; pero, percima too, ye ablayante que quieran presentánsolo como paradigma de la investigación hestórica, llingüística o etnográfica. Nel cumal de la perda de toles referencies y conocencies hestóriques vese llástimosamente qu'en fasteres lleoneses onde enxamás se faló gallegu pueda estudiase esta materia pero non la llingua hestórica de la tierra. La gueta de l'asturidá del País Ástur tien qu'atender con procuru a tolos aspeutos dende los más elementales a occidente, sí, pero tamién al oriente onde la castellanización llingüística de Lleón, abenayá que lleva apareyao que se dilían los nicios culturales de tipu ástur. Nesi procesu ha inxerise que, per siempres, el tratu dau a lo que llama lleonés l'asimilismu español va, veces a esgaya, a la escontra'l nuesu dominiu llingüísticu, hestóricu y cultural. Necesítase, entós, una bayurosa atención al espaciu ástur, testimoniú que nun deberien sapozar los intereses d'otres comunidaes a vegaes configuraes por una intelectualidá poco esixente nos sos parámetros d'autodefinición.

Ye por eso polo qu'encamentaría que foren abondos más los coloquios y xuntances culturales que s'esmuelan por afayar les nuses conxerxencies tapecíes enforma por polítiques culturales onde lo ástur quixo presentase como inexistente o como inxerto n'otres cultures ayenes. Equí sí fadrá falta alvertir que la llucha pola cultura, nel sen más llargu y dignu del términu, habría ser xera que tamién deberien llevar alantre muérganos de sen destremáu onde la iniciativa o la collaboración de los conceyos puidiere llograr unos resultaos granibles siempre que sepan alloñase d'una política partidista y miren pol conxuntu del país. Estos díes la collaboración de les autoridaes de Miranda y de Bimenes fainos ver que puen dir algamándose n'andecha coses prestoses.

Si llueu se ye intelixente darase anuncia na esposición pública de lo que ye d'interés pal conxuntu de la sociedá o según les sos estayes dixebraes. Dirá viéndose que ye rentable la identificación cultural de la nuesa xente y eso, en sí mesmo, yá resulta valoratible.

La reconocencia popular

Déxeme dar entá un reblagu más y que suxera la posibilidá d'algamar tolos años un *día de los pueblos ástures* qu'encadarmen, per turnu, los conceyos que llibremente se xunzan nello. Ello, afillvanao necesariamente pola llingua, podría ser el nodiu d'actividaes destremaes y amuesa de les estayes en que se va trabayando la nuesa xuntura. Vayamos alantre según les posibilidaes de güei. Deamos conocencia de los llogros culturales que se vayan algamando nes destremaes faces del país pente medies d'actuaciones festives de destremáu calter y que tendrán presente los elementos tradicionales d'una cultura rica etnográficamente, pero, al empar, amezamos les nueves ayalgues que s'algamen nel cultivu lliterariu, nel teatru, na danza, nel canciu, na música y en toles artes. ¿Ye posible suañar con un País Ástur que dende'l Cabu Peñes al Duero pueda tastiar los llogros d'una vieya y nueva cultura ufiertada nel vieyu y nuevu idioma del país? De xuru que la contestación afayadiza allúgase ente nós.